

**БЪЛГАРО-ИТАЛИАНСКИТЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ
ПРИ ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ДЕМАРКАЦИОННАТА ЛИНИЯ
С АЛБАНИЯ В ЗАПАДНА МАКЕДОНИЯ
(1941 – 1943)**

Николай Кочанков

*THE BULGARIAN-ITALIAN CONTRADICTIONS
IN DETERMINING THE DEMARCATION LINE
WITH ALBANIA IN WESTERN MACEDONIA
(1941 – 1943)*

Nikolay Kochankov

Abstract: *The territorial unification of the Bulgarian lands with the annexation of the greater part of Vardar Macedonia and the Western outskirts to Bulgaria is a product and a direct consequence of the changed German policy towards Yugoslavia after March 27, 1941. So, even before the determination of the new borders in Southeast Europe, the future conflicts and possible partnerships in line with the preservation and international settlement of the new territorial status quo in the region in the event of a German victory are being outlined.*

Keywords: *World War II: Bulgaria, Italy – Albania, territorial delimitation in Western Macedonia.*

В условията на Втората световна война македонският въпрос се развива под знака на регионален и глобален антагонизъм и противоборство, но безспорно определяща за неговото решаване е ролята на Германия като доминираща сила в Тристранния пакт. Териториалното обединение на българските земи с присъединяването на по-голямата част от Вардарска Македония и Западните покрайнини към България е продукт и пряко следствие от променената след 27 март 1941 г. германска политика спрямо Югославия. Продукт на тази политика е и присъединяването към Италия и Албания на големи части от бивша Югославия, както и създаването на Независимата държава Хърватия. Така още преди определяне на границите в Югоизточна Европа се очертават бъдещите конфликти и евентуалните партньорства по линия на запазването и международно-

то уреждане на новото териториално статукво в региона при евентуална германска победа.

Характерен момент в политиката на българските правителства при отстояване на националния интерес е изчакването, бавенето и надеждата (която така и не се оправдава), че нещата постепенно ще се решат и след евентуална германска победа България ще успее да получи цяла Западна Македония. Тази „мудност“ на българската политика, граничеща със страх от по-големи ангажменти в Европейския югоизток, е в ярко противоречие с динамизма на тоталитарните съюзници по линия на Оста, които с особена агресивност, особено Италия, налагат стил, който „обединена“ България очевидно не може да си позволи.

След началото на Втората световна война българското правителство няма конкретен план за реализиране на националния идеал. Едва през пролетта на 1940 г. си пробива път тезата, че след една германска победа ще може да се разчита на евентуална подкрепа за възвръщане на Южна Добруджа и Западна Тракия. За Вардарска Македония обаче не може да става и дума, защото германската политика по отношение на Югославия е ясна – страната трябва да се запази единна и силна като фактор срещу агресивната политика на Италия в региона. При градиране на българските претенции се преценява, че получаването на излаз на Егейско море също е трудно осъществимо, остава единствено Южна Добруджа, която „би могла да се върне без кръв“. По отношение на Югославия оценката е категорична – поради създадените условия нищо не може да се предприеме [ЦДА, ф.176 К, оп. 8, а.е. 17а, л. 1–11].

Естествено от българска страна се осъществяват сондажи за степента на готовност от югославска страна да се върнат някои територии. Единственият резултат в това отношение е изказваното мнение и то от неотговорни политици, че ако Югославия предприеме такава решителна стъпка, „тя ще извърши велико дело, което ще послужи за един траен, приятелски градеж“. Този морален ангажимент впрочем е без особено значение. Става въпрос само за евентуалното възвръщане на Западните покрайнини. Въпросът за съдбата на Вардарска Македония въобще не подлежи на обсъждане със сръбските политици [ЦДА, ф.176 К, оп. 7, а.е. 1102, л. 29–37].

Именно тази обвързаност на германското правителство с желанието Югославия да се присъедини към Тристранния пакт определя въздържаността към българските ревандации. От своя страна в София смятат, че присъединяването на Югославия към Тристранния пакт ще постави българските национални интереси на втори план. Най-големи обаче са опасенията, че гръцка Македония и Солун ще бъдат предоставени на

Югославия. Това се отчита като голяма опасност България да загуби всякаква перспектива за получаване на Западна Тракия и Македония [Зографски, Д. 1971, с. 54–55].

Еволюцията на правителството в София по въпроса за националната политика извежда на преден план спорната оценка на българската дипломация, че „положението не само, че не е удобно, но може и да е опасно за повдигането на въпроса за Македония“ [ЦДА, ф. 176 К, оп. 15, а.е. 1, л. 132–134, 137, 138]. Нещо повече, от отговорния за външната политика министър се заявява, че „цяла България ще бъде благодарна на Германия, ако тя склони Югославия да признае малките корекции на границата с България“. В случая става въпрос за Западните покрайнини, а не за Вардарска Македония [NARA, T 120/238, 177702]. В крайна сметка за присъединяването си към Тристранния пакт българското правителство се задоволява единствено с обещанието да получи излаз на Егейско море. Същевременно се примирява, че въпросът за Вардарска Македония и Западните покрайнини няма да намери решение в обозримо бъдеще [Танев, Ст. 2005, с. 1086–1087].

Поетите от Германия задължения след присъединяването на Югославия към Тристранния пакт затрудняват намирането на едно задоволително разрешение на македонския въпрос [ЦДА, ф. 176 К, оп. 15, а.е. 7, л. 60]. На изказаното от българска страна съображение, че ефектът от този акт ще бъде извънредно неприятен, „защото всички в България ще имат чувството, че са предадени“, е отговорено сухо и формално, че „България официално не е заявявала никакви претенции спрямо Югославия пред Германия“, нещо повече в архивата на германското външно министерство нямало никакъв писмен документ, от който да се вижда, че България счита въпроса за Македония още открит [ЦДА, ф. 176 К, 8, а.е. 957, л. 28].

Събитията в Югославия се посрещат със смесени чувства от управляващите среди в България. Официалната външна политика винаги е подчертавала необходимостта от сближаване със западната съседка. Съгласието за присъединяване към Тристранния пакт (е дадено след уверението на Хитлер, че и югославското участие е предстоящо. В същото време безпокойство будят и големите концесии, които се правят от германска страна, за да се осигури присъединяването на Югославия към пакта. Ето защо превратът на 27 март 1941 г. е приет в София с известно облекчение [Димитров, И. 1976, с. 408].

Преориентацията на Германия по отношение на Югославия е бърза. На 30 март 1941 г. Фон Рибентроп моли пълномощния министър П. Драганов да го запознае с македонския въпрос. Въпреки тази привидна благосклонност към българските искания, преговори по въпроса не са допуснати, нито има яснота за конкретните германски планове по отно-

шение на Македония. България от своя страна не желае да вземе участие в предстоящите военни действия срещу Югославия и Гърция независимо от отправеното предложение от страна на германското военно командване [Филов, Б. 1990, с. 296–297].

По същата причина и предложението за навлизане на българските войски в Македония е прието и проучено с особено внимание от политическия връх в София. По настояване на цар Борис то е формулирано като действие за запазване на „реда и спокойствието“ в заетите от германските войски територии, но не и като „окупация“ [Тошкова, В. 1975, с. 52]. И с основание, Германия застъпва позицията, че съдбата на различните области, принадлежащи на Югославия ще бъде окончателно решена и уредена едва след подписването на мирен договор, поради което в момента не могат да бъдат дадени указания за бъдещите граници на Македония [NARA, T 120/238, 177879; Тошкова, В. 1975, с. 52, 49; Димитров, П. 1998, с. 67]¹.

След разгрома на Кралство Югославия, Германия дава инициатива за нейната подялба и унищожение. С решенията на конференцията във Виена и със системата от подписаните през същата година договори Европейският югоизток е включен в пространството на „новия ред“. Противоречията в интересите между силите на Оста във връзка с подялбата на Югославия обаче дават отпечатък върху отношенията в Европейския югоизток за цялото време на войната. Макар и разграничението между Германия и Италия да е извършено в полза на втората, то не успява да прикрие предимството на Третия райх в рамките на „нова Европа“ и при осигуряването на нейните стопански, политически и военностратегически интереси. Хърватия с Босна и Херцеговина влизат в състава на Независимата държава Хърватия, но без една значителна част от Далмация, предадена на Италия с Римските договори от май 1941 година. Междумурието е анексирано от Унгария. Всичко това внася напрежение в италиано-хърватските и унгаро-хърватските отношения още от първите дни на създаването на хърватската държава. Хърватите претендират да се разширят в посока към Санджака, който граничи с Босна и е населен с мюсюлманско население. Желаят да присъединят и областта Срем, коя-

¹ Според първоначалното германско виждане границите окончателно ще се определят едва при сключването на един общ европейски мир, а дотогава новоприсъединените територии само „временно“ ще се администрат. Сключването на мирен договор на една общеевропейска конференция обаче се отлага, а след започването на войната на Изток и особено след прерастването на конфликта в световен този въпрос става все по-хипотетичен.

то немците ѝ предават през октомври 1941 година. Унгария и Румъния спорят за югославския дял на Банат, позовавайки се на необходимостта да включат своите национални малцинства към държавите си [ADAP, D XII/ 2, S. 496–499].

Българските интереси се сблъскват с италианските на територията на Македония. Българите държат да стигнат по на запад и да присъединят Охрид, а италианците да включат Западна Македония във Велика Албания с градовете Струга, Дебър, Гостивар и Тетово [ADAP, D XII/ 2, S. 524–526]. Намесата на още един играч при третирането на македонския въпрос – Италия, активизира българската външна политика. Това обосновава и отправеното към Германия искане за по-скорошно влизане на българските войски в уговорените с военното командване на Вермахта райони [ЦДА, ф. 176 К, оп. 15, а.е. 8, л. 114].

На 18 април от германска страна е дадено съгласие за навлизане на български войски в Югославия – на запад до линията Пирот – Враня – Скопие и на юг по Вардар. Този район определен за окупация обаче не предreshава въпроса за размера на териториалното увеличение на България, по което се очаква да има специални разговори [ЦДА, ф. 176 К, оп. 15, а.е. 9, л. 6]. Българската армия навлиза в Западните покрайнини на 18 април. На следващия ден започва заемаването и на Вардарска Македония. Жителите на Скопие и други освободени градове с радост приветстват своите братя [Рачев, Ст. 1989, с. 48–49; Димитров, П. 1998, с. 66]².

В София си дават сметка и за италианските претенции към районите населени с албанци и обстоятелството, че уреждането на въпросите, свързани с македонските българи, живеещи на гръцка територия ще се извърши по-късно. Отчита се също постъпващата информация, че за присъединяването към България на Охрид и Преспа ще има трудности. Безпокойство предизвиква и една телеграма на македонските албанци живущи в Тирана, изпратена до кралския наместник с искане за тяхното „освобождаване“, както и посещението на кралския наместник в Дебър на 11 април, където е поискано присъединяването на града към Албания [ЦДА, ф. 176 К, оп. 15, а.е. 9, л. 20; ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 970, л. 16]³. В София пристига и новината, че в Струга, Охрид и Ресен наред с италианските поделения действат и албански агитатори. В отговор на тези действия в Рим официално е съобщено, че в София претендират за цяла сръбска

² Територията източно от Вардар е заета от българските войски до 24 април. Три дни по-късно от германска страна е разрешено да се навлезе и западно от Вардар.

³ Телеграмата е изпратена чрез Рим. След започване на итало-гръцката война през октомври 1940 г. на генералното консулство в Тирана е отнето правото да изпраща шифровани телеграми в София.

Македония и особено за Охрид [**Народен съд**, 18.12.1944 г.; **ЦДА**, ф. 1503 К, оп. 1, а.е. 20, л. 106–108]⁴.

Очевидно е нежеланието на германската страна да се ангажира с границата в Македония, определяна от българите като неестествена и залагаща в бъдеще недоволство и недобро съседство. На практика се възприема италианската позиция, че прокараната граница е окончателна. Нещо повече, в Берлин не се реагира и на странната интерпретация на Виенската линия от страна на италианските военни и дипломатически среди. Италианската непримиримост към всяка изява в България, свързана с Македония, ескалира. Фактор за италианското безпокойство е и обстоятелството, че „на мястото на разрушената нехомогенна национално Югославия, се създава единна и силна България“ [**ЦДА**, ф. 176 К, оп. 15, а.е. 15, л. 30; **Даскалов, Г.** 1999, с. 157]⁵.

На 7 юни граф Маджистрати изразява пред министър Попов недоволството си, че в българските вестници се пишело за Струга като за български град [**ЦДА**, ф. 3 К, оп. 12, а.е. 122, л. 1]. Граф Чано изказва даже недоволство от името на скопския вестник „Целокупна България“ [**Белофонски, П.** 2000, с. 98]⁶. Италианският пълномощен министър връчва и една ултимативна нота във връзка с определяне на границата около Охрид с някои неприемливи искания: да се признаят граждански и политически права на албанците, да им се позволи да минават през Охрид

⁴ На 22 април Д. Караджов изпраща телеграма до София със следното съдържание: „Мнозина италианци смятат, че заемането източния бряг на Адриатика открива за Италия колкото въпроси за разрешение, толкова и нови рани. Поради това не е още ясно, дали граф Чано, разисквайки във Виена с германския министър на външните работи бъдещето териториално устройство на Балкана, което Германия предпочитала да стане сега, за да не пилее силите си, е предявил искания за разширение на Албания на изток от сегашните ѝ граници. В подкрепа на подобно разширение се сочи етнографският момент. Книгата върху Албания на Балдачи не е в това отношение много благоприятна за нашата теза. Освен близостта на Солун скритите мотиви на подобни претенции са стратегически съображения. Военните сочат в тяхна подкрепа и опита от сегашните операции, които наложиха за успеха на италианския маневър, обход източно от Охридското езеро“.

⁵ Претенциите си към Македония албанците заявяват и публично. В лекция пред академията на науките в Рим албанският сенатор Мустафа Мерлика-Круя отбелязва, че Скопие, Велес, Битоля, Охрид и Леринската област са част от Велика Албания.

⁶ Издаването на в. „Целокупна България“ е организирано от Дирекцията на националната пропаганда и фондация „Българско дело“. Предназначен е за разпространение сред населението на Македония. Излиза в Скопие от 24 май 1941 до 31 август 1944 г. Директор е Н. Коларов, а редактор Г. В. Георгиев.

и Ресен, да прекарват оръжие през тези райони. Към нотата е прибавен и един проектодоговор, чрез подписването на който българите на практика биха заявили, че са съгласни с всичко. Според Филов нямало какво да се прави, а трябвало да се чака по-благоприятен момент за реакция. Сведенията от Берлин потвърждавали, че конфликтът между Германия и Русия е неизбежен [ЦДА, ф. 3 К, оп. 12, а.е. 122, л. 1; **Филов, Б.** 1990, с. 338].

Същевременно в окупираната от италианските военни власти част от Македония започва агитация сред местното българско население да иска обособяването на Македония като отделна автономна област под протектората на Италия [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1067, л. 2]. По време на пребиваването си в Берлин цар Борис споделя с държавния секретар Вайцекер за отправените чрез граф Маджистрати искания. Царят се надявал при предстоящото си посещение в Рим да разубеди дуче от воденето на „тази политика на язвителни намеци и нервност“. Изразил и надежда България да получи Солун, като се запазят привилегиите на Райха [NARA, T 120/238, 177985]. По изричното нареждане на цар Борис П. Драганов също информира Берлин за италианските искания. Българският дипломат отбелязва като особено конфузен факта, че граф Маджистрати е дал на българското правителство един готов проект за отговор на италианските искания. Във всеки случай на италианските искания нямало да се отговаря преди царят да се завърне от Италия [Verna, Fr. 1985, p. 135].

Като илюстрация на италианските действия в Македония, Драганов споменава, че в чисто българското селище Струга на Охридското езеро, Италия е назначила досегашния кмет – по националност сърбин, който възнамерявал да открие отново сръбското училище със сръбски учители. По тези български оплаквания в германското външно министерство не вземат отношение [NARA, T 120/2678, R. 8, E 405198-E 405199; Verna, Fr., 1985, 135–137]⁷. По същото време консултът Ив. Сливенски съобщава от Тирана, че в стружките села вилнее терор. Лице, дошло от Струга, му съобщило, че шест млади българи членове на акционния комитет са жестоко малтретирани и принудени да подпишат заедно с албанците теле-

⁷ В телеграма до граф Чано италианският пълномощен министър в София граф Маджистрати пише, че след успехите на Оста, в България се очаква присъединяването на цяла сръбска Македония от Охридското езеро и от Шар планина до гръцката граница. Фактът, че българо-албанският етнически проблем съществува в западната част на Македония, се игнорирал от всички в България. В София настоявали на мнението си в абсолютна тишина по отношение на албанските аспирации и активност в Македония. И когато италианските войски влизат в Охрид, който се смята за българска светиня, това се определя като по-сегателство.

грама с искане до кралския наместник в Тирана за присъединяването на града към Албания [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1016а, л. 99]⁸.

Няколко дни по-късно Сливенски в доклад до София изпраща и една снимка на албанската делегация, водена от шкодренския префект Риза бей Дрини, която на 10 юни пристига в Тирана с искане Струга и региона да се присъединят към Албания. Риза Дрини, макар и префект на Шкодра е изпратен като частно лице в Струга още в началото на италианската окупация с голяма сума пари, за да организира проалбанска пропаганда сред населението. Делегацията водена от Риза бей Дрини в състав от десетина души включвала: двама турци, трима куцовласи, сърбоман, един сръбски поп, останалите са албанци, повечето, от които не живеят в Струга [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 970, л. 23; ЦДА, ф. 176 К, оп. 15, а.е. 13, л. 20]⁹.

В опит да свали градус на напрежение на 12 юни 1941 г. цар Борис води в Рим разговор с Мусолини. Италианският водач споделил, че „балканските работи могли да се оправят само благодарение на италианската намеса на Балканите“. Това било причината да се направят такива големи отстъпки на Югославия. Мусолини застъпвал винаги мнението, че „Югославия е една гнила държава; Сърбия трябвало да остане една 4-милионна държава само с жандармерия“. Дуче щял да настоява Солун да се даде на българите (!). Тук царят насочва разговора към западните краища на Македония. Твърде предпазливо и внимателно обяснил, че в България не искат да си развалят отношенията с Италия, но албанците твърде много са протезирани от тях. Въпреки явното си недоволство Мусолини обещал да проучи българското становище и то да се разгледа в предложената от царя среща с Филев и Попов в Рим. Цар Борис останал с впечатлението, че Мусолини не познава добре албанския въпрос, който е предоставен изцяло на граф Чано [Филев, Б. 1990, с. 340–342].

Няколко дни по-късно пълномощният министър Д. Караджов е информиран от пребиваващия по същото време в Рим граф Маджистрати за някои нови искания от италианска страна. В италианската столица се обсъждал въпроса за ревизиране на границата при Качаник с цел осигуряване на по-добра транспортна връзка със Западна Македония. Това ново искане на италианската страна за корекция на Виенската линия във вреда на България, според Караджов цели да допълни контрола върху Скопие и Вардарската долина и от север. То не е било обсъждано по време на пребиваването на цар Борис в Италия [ЦДА, ф. 176 К, оп. 15, а.е.

⁸ Телеграмата на Сливенски е препратена до София чрез българската легация в Рим.

⁹ Кметът на Струга Бекир Баут споделил, че италианците са изразходвали 1 000 000 албански франка (27 000 000 лева) за пропаганда в Западна Македония. Струга не можела да съществува без Охрид, затова, ако останела албанска и Охрид трябвало да се отстъпи на Албания.

12, л. 15]. Граф Маджистрати споделил и убеждението си, че „България е осъществила 98% от своите национални мечти; тя станала най-важната балканска държава и остава със запазени сили, докато всички останали щели да приключат войната изтощени“. Очевидно е внушението на италианския дипломат България да отстъпи пред исканията на Рим [ЦДА, ф. 176 К, оп. 15, а.е. 12, л. 21].

На 29 юни 1941 г. Мусолини излиза с една спорна прокламация, в която декретира, че гражданските компетенции от италианските въоръжени сили, окупирали териториите на Косово, Дебър и Струга, се прехвърлят на албанското правителство [Verna, Fr., 1985, p. 142–143; ЦДА, ф. 176 К, оп. 15, а.е. 13, л. 21]¹⁰. Излизащият в Тирана албански вестник „Томори“ в броя си от 8 юли 1941 г. публикува текста на декрета. В Тирана декретът се тълкува в смисъл, че визираните територии се присъединяват окончателно към Албания. Новият граждански комисар за Косово, Дебърско и Струга Фейзи Ализоти в турско време бил околийски началник в Македония и Косово. По подготовка и манталитет се чувствал по-скоро турчин [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 970, л. 34]. Междувременно областният директор на Скопие в доклад до министъра на вътрешните работи моли да се направят постъпки пред италианския пълномощен министър в София, „за да може непоносимия режим, на който са подложени българите от неосвободените още земи, да бъде облекчен като им се гарантира лична свобода и спокойствие за стопанската им дейност; да се настоя също така, щото италианските военни власти да третират българите като равноправни граждани наред с албанците и като последните бъдат ограничени в своите насилнически действия над българите“ [ЦДА, ф. 176 К, оп. 21, а.е. 2834, л. 14]¹¹.

¹⁰ Десетина дни по-рано Сливенски информира от Тирана, че за Западна Македония са заминали 70 албански административни чиновници. Както назначението им, така и заминаването им се държи в тайна. Тези чиновници щели да заместят местните власти, които са били временно задържани на длъжност. Префектът на Шкодра Риза бей Дрини, както и Бекир Баут, бивш кмет на Струга, агитирали цял месец в Западна Македония. В Галичник и околията били убити 22 българи. В Дебър ставали постоянно инциденти.

¹¹ В доклада се дават и някои данни за положението на българите в Западна Македония. В Тетово са задържани 80 българи по различни поводи. Обвиняват ги главно, че са комунисти. На някои търговци са били насилствено отнемани парите. Събирани са данъци принудително и с насилие. На българските семейства се правят постоянно обиски и са им отнемани парите. Архиепископският наместник в Тетово свещеник Вениаминов е бил изгонен в България. Независимо от тези условия командирът на Пета армия отпуснал известно количество храни, които да се раздадат на гладуващото население в Дебърско и Галичник. Италианските власти обаче не допускат тия храни и по този начин българското население в тия две околии и изложено на формен глад.

В края на юни 1941 г. от италианска страна ултимативно е съобщено за желание в най-кратък срок да се определят границите на Албания. В случай на български отказ в Рим имат намерение едностранно да пристъпят към определяне на границата на базата на линията, определена от Германия и Италия във Виена [ЦДА, ф. 3 К, оп. 12, а.е. 1686, л. 1; Чано, Г. 1992, с. 329–330]¹². Предложението на италианците да се подпише договор, с който да се признае предлаганата от тях линия дълбоко възмущава цар Борис. Филов предлага да се отлага решаването на въпроса, тъй като времето работело за България. За да се спечели време Филов предлага даже да се провокира министерска криза. Това е възприето от цар Борис, но с уговорката да бъде освободен само министърът на външните работи, предизвикал царското недоволство от това, че не е информирал своевременно пълномощния министър Бекерле за италианския натиск. Цар Борис изтъква „застрашаването на династията, ако въпросът за западните граници в Македония не се разреши благоприятно, и че ще го принудят да абдикира и да отиде с жена си и децата си в Италия“. След това емоционално изказване на царя е решено да се иска незабавно разяснение за Виенската линия от германска страна [Филов, Б. 1990, с. 354–355].

В навечерието на заминаването в Рим българските министри са приети от цар Борис. Монархът настоява при преговорите да се подчертае на първо място „опасността за династията и особено за престолонаследника, в чиито жили тече савойска кръв, ако остане сегашното положение в Западна Македония“. Царят изразил надежда за поправка на границата при Охрид, но не и при Тетово [Филов, Б. 1990, с. 348–349]. До заминаването в Рим остават няколко дни, когато в София с изненада узнават, че италианското правителство е взело решение да установи границите едностранно. Филов пророкува, че ако това се осъществи и му се даде гласност преди или по-време на посещението на българските министри в Рим, трябвало да е много ясно, че българското обществено мнение ще бъде извънредно неприятно изненадано и уязвено и посещението на министрите ще има отрицателен резултат [Дипломатически документи..., 2006, с. 172–173]. Въпреки подробните разяснения, направени в София по българо-италианския спор, българо-албанската граница е определена на 19 юли с едностранен акт непосредствено преди започване на прего-

¹² На 30 юни 1941 г. граф Чано записва в дневника си, че въпросът за албанската и черногорската граница трябва да се уточни. В противен случай инцидентите щели да се умножат, най-вече с Хърватия. Като всички нови държави Хърватия започнала да си играе на империализъм. Павелич желал да получи Санджака, „една абсурдна и несправедлива претенция“. В Палацо Венеция Мусолини се срещнал с Л. Пиетромарки. Било решено, „ако хърватите и българите се опитат да хитруват, границите да се определят с декрет, без да се взема тяхното мнение“.

ворите в Рим. В София реакцията е бурна. Говори се, че кабинетът ще подаде оставка. Наближаващата безплодна визита на българските министри в Рим започвала с лоши предзнаменования [**Чано, Г.** 1992, с. 337].

На 21 юли 1941 г. в Рим започват българо-италианските преговори. Дуче предоставя на българите възможност да представят вижданията си във връзка с границата с Албания. Филов и Попов признават, че границата вече е определена във Виена. Все пак изтъкват, че могат да се направят поправки с оглед на местните условия. Посочени са и два особено болезнени за българите пункта: при Тетово и при Охрид. Мусолини не допуска дискусия за Тетово, обаче за Охрид и Ресен изслушал с интерес доводите на българите. Граф Чано се противопоставя „че за старата граница не може и дума да става“. Българските претенции за манастира „Св. Наум“ също са оспорени, „понеже той бил албански (!), албанците държали много на него и отстъпването му щяло да направи много лошо впечатление в Албания“. На това Филов реагира, че българите биха отстъпили, „ако той би могъл да посочи поне един документ в полза на тезата, че манастирът е бил когато и да било албански“. В заключение на преговорите Мусолини резюмира, че за основа на границата ще се вземе Виенската линия; една комисия ще определи границата на място, като направи известни поправки; това трябвало да стане през следващите няколко седмици; комисията трябва да се състои от италианци, албанци и българи; в рамките на няколко месеца една комисия ще се занимае и с въпроса за размяна на населението като единствено средство за установяването на трайна граница.

По време на разговора Мусолини потвърждава, че действително едностранно с декрет са определили границата между Албания и България. На този декрет нямало да се дава гласност, а българското население в Западна Македония трябвало да бъде убедено, че демаркационната линия е окончателна граница и градовете Струга, Тетово, Гостивар и селата около тях са присъединени завинаги към Албания [**Филов, Б.** 1990, с. 371–376¹³; **Чано, Г.** 1992, с. 338; **Дипломатически документи...**, 2006, с. 178¹⁴].

¹³ По повод посещението на българите граф Чано отбелязва в дневника си: „На 21 юли 1941 г. пристигнали българите – двама традиционни демократично-парламентарни министри, които бушуващата над Европа буря принуждава да преговарят с диктатори, униформи и паради“. Дошли били да се молят за известни гранични отстъпки, особено в зоната на Охридското и Преспанското езеро, необходими за засилване на личното им положение в собствената им страна. Граф Чано признава, че се държал твърдо поради формални причини, а не по убеждение. Някои малки отстъпки можело да се направят в заседанието на смесената комисия.

¹⁴ В отчета, подготвен от министър Попов, се дава следната оценка за посещението в Рим. Атмосферата преди тръгване на българските министри е

На 29 юли граф Маджистрати посещава Бекерле и го информира за резултатите от посещението на българските министри в Рим. Посещението трябвало да възстанови италианско-българските отношения, които напоследък не били добри. От 1934 г. български министър-председател не е посещавал Италия. Сега обаче Италия трябвало да отдава особено значение на добрите отношения с България, тъй като посредством Албания Италия вече станала „балканска държава“. През последните седмици българите били много изнервени и за малко не се стигнало до едно недоразумение, до въоръжен сблъсък. Сега всичко било изяснено и отношенията отново са сърдечни [NARA, T 120/238, R. 11, Fr. 178883]. Според министър Попов посещението в Рим подобрило отношенията между България и Италия. Италианците изобщо не поставили повторно въпроса за изменение на границата при Качаник. Отнесли се и благосклонно към искането на българите за промяна на границата при Охрид и Ресен, макар и в неопределена форма и в зависимост от решението на граничната комисия. В още по-неопределена форма на българите е намекнато за изпълнението на техните желания по отношение на българската светиня манастира „Св. Наум“ на Охридското езеро [NARA, Fr. 178888–178889].

сравнително лоша. Забелязвало се едно затягане на отношенията с Италия. От установяването на Виенската линия като граница италианците следят с нервност всички прояви на недоволство в България. Като конкретни признаци на недоволството на Рим Попов изрежда: 1. италианските оплаквания за „лошото“ положение на албанците в България; 2. нотата, в която като се съобщава за връщането на Охрид, се иска уреждането на разни неприятни за нас въпроси, като малцинствени права на албанците, определяне на границата в полза на последните под фалшивия претекст, че те са мнозинство, искане право на преминаване, даже за войски, през Охрид, искане за изключителното използване на водите на Охридското езеро и пр.

Всички тия въпроси се отлагат във връзка с посещението на цар Борис в Рим, като се чака неговото завръщане от там. В това време, виждайки че ние нарочно отлагаме и не обръщаме внимание на техните предложения, италианците поставят въпроса за едностранно определяне на границата. А преди това италианците предлагат един проектодоговор за двустранно уреждане на границата, с приложение на една карта на Виенската линия, която обаче не отговаря на истинската Виенска линия. Освен това, от Рим правят предложение за промяна на границата в полза на Албания при Качаник, за да се даद्या възможност за съобщение между Тетово и Косово през този град.

Признак за настроенията в навечерието на заминаването е и инцидентът с мината „Езерина-Островица“ в Шар планина. Всички тези търкания и инциденти дават основание да се мисли, че посещението ще бъде доста бурно и нервно. Това до голяма степен се покрива и с мнението на германския посланик в Италия Фон Макензен.

На 1 септември 1941 г. италианската легация в София информира с нота външното министерство, че с декрет на краля на Италия и Албания са определени териториите от бившето югославско кралство, които ще съставляват неразделна част от Албания. При тези условия фашисткото правителство предлага да се пристъпи без отлагане към определяне на самото място на границите между Албания и България посредством една смесена комисия [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 977, л. 17, 18]. Всъщност кралският декрет е издаден още на 12 август и България е поставена пред свършен факт. За всеки случай италианците правят малка гранична поправка при Охрид и Ресен, която на юг включва и рибарското селище Пещани. Въпреки италианския натиск да се побърза с назначаването на комисията, която да установи окончателно границата, от българска страна решаването на този въпрос се протака. Очевидно това е ходът, избран от царската дипломация за решаване на спора с Италия [Филов, Б. 1990, с. 392; NARA, T 120/238, R. 11, Fr. 178917]¹⁵.

Отношенията с Италия са очертани и в изложението на министър Ив. Попов пред парламентарната комисия по Министерството на външните работи. Посещението на българските министри в Рим Попов оценява като положително. За земите на север от Струга нищо повече не можело да се направи. За южните земи обаче италианците обещали известни корекции към езерата. Някои албански искания били отхвърлени. Постигнатото било скромно, но то трябвало да се измерва в рамките на времето и на условията [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 819, л. 52–56].

На 9 септември 1941 г. на заседание на Министерския съвет министър Попов докладва нотата на Италия за назначаване на комисия, която да трасира границата между България и Албания. Направило впечатление, че италианците не са включили ония отстъпки, които обещали при посещението на Филов и Попов в Италия. Положението не можело да се промени освен чрез мирни средства на убеждаване и по приятелски начин. Общо било мнението, че преговорите с италианците трябва да се протакат доколкото е възможно [Митаков, В. 2001, с. 514]. Отговорът от българска страна е връчен на граф Маджистрати на 18 септември 1941 г. На италианския дипломат е обяснено, че вместо да се отговори направо

¹⁵ В София очевидно са наясно какво може да се очаква от едни преговори с Италия. На 1 септември министър Попов информира Бекерле, че председателят на Народното събрание Калфов по време на свое частно посещение в Италия е разговарял с италианския началник на Генералния щаб по въпроси, свързани с границата. Станало ясно, че дадените на българите надежди за отзивчивост по граничните въпроси са останали без покритие. Италианците били готови на компромис само по отношение на Охридското езеро, а по останалите въпроси искали да направят всичко в зависимост от това, дали българите от своя страна ще отстъпят в други райони.

на въпроса за декрета на италианския крал, с който се определят границите на Албания и с който въпрос започва италианската нота, е предпочетено най-напред да се изкаже благодарност за жеста на Мусолини, а след това да се пристъпи към разглеждане на конкретни въпроси. Освен това в отговора се припомнят разговорите в Рим и позицията на Мусолини, която трябвало да послужи като база при работата на делимитационната комисия при разглеждане на конкретните въпроси [**Дипломатически документи...**, 2006, с. 200].

Началото на работата на граничната комисия и предпоставката, че може да се стигне до известни корекции на граничната линия, карат двете спорещи страни да предприемат действия по заемането на някои стратегически места на линията. Като последица от тези действия се стига до един тежък инцидент, при който българската погранична стража убива четирима италиански войници. От българска страна също има убит войник [**Тодоровски, Гл.** 1998, с. 116]. На 14 октомври 1941 г. министър Попов опровергава пред хърватския пълномощен министър Вл. Жидовец слуховете за „някакви“ преговори между Италия и България за границата в Западна Македония. Отхвърля и „новината“, че уж българското правителство е признало за окончателна сегашната граница и че между България и Италия е постигнато съгласие за преселване албанското население от Македония и съответно българското население от Албания в България [**Poslanstvo NDH u Sofiji**. Sv.1, str. 69].

Италианците застъпват позицията, че границата в Западна Македония е окончателна. Склонни били да отстъпят само едно село около Охрид. Гранична линия следвало да се уреди окончателно от една специална гранична комисия, но тази комисия все още не е определена. Единственото, което искали българите е „една естествена и географска граница“. Италианците твърдели, че в тези райони на Западна Македония мнозинството от населението е албанско. Тук министър Попов запитал присъстващия на разговора хърватски военен аташе, бивш югославски офицер, служил в тази част на Македония: „кажете наистина ли албанците са мнозинство“. На този въпрос капитан Петрович отговорил, че „наистина има и албанци, които много са се разпростряли, сърби няма въобще, има малко черногорци, но има много българи. Най-абсурдна била ситуацията около Ресен, над Преспанското езеро. Италианците прокарали граничната линия така, че да минавала само на 500 м от центъра на града, а достъпа до Преспанското езеро е отрязан [**Poslanstvo NDH u Sofiji**. Sv. 1, str. 69, 70].

В доклад от Тирана генералният консул Ив. Сливенски информира, че в момента главното усилие на италианските власти било да създадат сред българското население от Западна Македония убеждението, че демаркационната линия е окончателна граница и че градовете и селата от

Западна Македония са присъединени завинаги към Албания. Срещу тези италиански усилия българският дипломат не отбелязва никаква реакция от българска страна. В резултат на това духът на местните българи бил чувствително понижен. Мисълта, че са изоставени, според Сливенски се потвърждавала от факта, „че в българските радиоемисии и в официални речи често се говори за постигнато обединение на всички българи, без обаче да се прави ни най-малката алюзия дори за съдбата на Западна Македония, това трови българите от тези краища, дълбоко ги разколебава и ги поставя пред една мъчителна неизвестност“. Въпреки понижения си дух българското население продължавало да храни надеждата, че рано или късно то ще бъде присъединено към България [ЦДА, ф. 176 К, оп.15, а.е. 19, л. 130–132].

Българското правителство констатира още, че отношенията с Албания не са достигнали до нормалното си състояние, въпреки всички усилия от българска страна. За съжаление всички тези усилия, вместо да намерят благоприятен отзвук в Албания, са довели до дух на враждебност, манифестирана ярко чрез различни неприятелски действия като: публикации в цензурираните албански вестници на статии за „национални претенции на изток“ и речите, произнесени от членове на албанското правителство на 21 април в Прищина, изпълнени с омраза срещу България, посочена като „враг и потисник на албанския народ“. В същото време албански министри искали региона на Скопие да бъде присъединен към Албания [Дипломатически документи..., 2006, с. 304–305].

Натискът, упражняван от албанските власти, се изразявал в преследване на българите и експулсирането им в България. Това било широко практикувано в района на Тетово, Дебър, Струга и Ресен. В интерес на добросъседските отношения българското правителство счита, че албанското правителство ще сложи край на вражеските демонстрации срещу България и ще даде доказателства за своето желание да живее в разбирателство с България [Дипломатически документи..., 2006, с. 305].

Затова и речта на граф Чано пред италианския сенат предизвиква голямо недоволство в България. Някои от пасажите са оценени като истинска провокация. Българските политици най-много са възмутени от изявлението, че Италия се намира в центъра на Балканския полуостров – по долините на реките Вардар и Морава, от което се прави извода, че в Рим желаят да постигнат протекторат над Сърбия. Германските представители в София преценяват речта като типичен израз на италианската паника. Бекерле успокоява българите с мисълта, че речта е предназначена за вътрешна употреба в Италия. Българското правителство обаче определя речта на италианския външен министър като некоректна [Poslanstvo NDH u Sofiji. Sv. 2, str. 35, 36].

Според щаба на българската войска положението на българите, живущи в Албания не се е подобрило. Тормозът от страна на албанските власти продължава. Целта е да се принуди българското население да напусне Албания. Сред албанското население се подхранвала мисълта, че в бъдеще страната ще се разшири на изток. След последната реч на граф Чано се изразявала надежда, че „скоро ще владеят и долината на р. Вардар“. Според непроверени сведения по-голяма част от раздаденото оръжие на албанското население било прибрано от италианските войски части, понеже „албанците не съдействали добре при преследване на комунистическите чети, а употребявали това оръжие повече за разбойничество“ [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1001, л. 54–55].

На 28 август 1942 г. в италианското външно министерство на пълномощния министър Д. Караджов е обяснено, че Виенската линия е начертана върху карта с мащаб 1:1 000 000, поради което тази карта може да има само „указателно значение“. На тази произволна интерпретация българският дипломат възразява, че мащаба на картата трудно би могъл да обясни разликите в гледищата, които на места достигат до 10 и повече километра във вреда на България и разяснява: „следата оставена от един молив върху карта с мярка 1:1 000 000 не може да бъде по-широка от $\frac{1}{2}$ – $\frac{3}{4}$ милиметра, т.е. не може на картата, върху която е начертана Виенската линия да представлява повече от 500, съответно 750 метра“. Споровете по установяване на границата следователно биха могли да се движат в тези граници [ЦДА, ф. 176 К, оп. 15, а.е. 38, л. 49, 50].

Конфликтна точка в Македония е и чуждата пропаганда. За упражняване на натиск срещу българското население в Западна Македония се използват бивши сръбски чиновници, свещеници и учители, както и комунистически елементи. Целта е да се създаде сред широките маси убеждението, че положение е временно, че войната ще бъде спечелена от Англия и Америка и че Югославия ще бъде възстановена в предвоенните си граници. Сръбската пропаганда е особено активна в Кичево. Комунистическата се проявява в Западна Македония по-слабо, неин главен обект е Албания. Най-активна е италианската пропаганда, която работи под лозунга за „автономна Македония в рамките на италианската империя“. За целта се използват предимно сръбски и комунистически елементи, както и българи със слабо народностно съзнание. Сред местното население се води агитация, че няма нищо общо с българите, а е отделна народност, повече сродна с албанците [ЦДА, ф. 176 К, оп. 15, а.е. 32, л. 151–156].

Въпреки че е жертва на многобройни пропаганди, които разколебават духът му, българското население в Западна Македония не е загубило надежда. Вярва, че положението е нетрайно и ще се наложи една ревизия на демаркационната линия, защото „Скопие не може да живее без Тетово, Охрид без Струга, а големите селища по Бистра планина без Прилепско

и Битолско“ [ЦДА, ф. 176 К, оп. 15, а.е. 32, л. 155, 156]. Неустановеността на българската граница откъм Албания, както впрочем и останалите граници на „обединена“ България, дават повод за злонамерени тълкувания и стават обект за използване от чуждата пропаганда. В издадената на 20 април 1942 г. германска политическа карта на Югоизточна Европа при обозначаване на границите прави впечатление, че: „1. границите на ония области от бивша Югославия, присъединени към Германия, са показани като окончателни, т.е. областта е окончателно присъединена към Германия; 2. също така и границите на онази част от Словения – областта Любляна – Сушак, която е присъединена към Италия, са показани като окончателни; 3. областта Горна и Долна Лендава (Прекомурие) и Бачка, присъединени след погрома на Югославия към Унгария, са показани „под унгарско административно управление“ – „unter ungarischer verwaltung“; 4. границите на Независимата държава Хърватия, на Словакия и пр. са показани като окончателни; 5. областите от Македония и Тракия, присъединени към България са показани „под българско административно управление“ – „unter bulgarischer verwaltung“; границите на въпросните области са показани като временни; 6. Границите между България и Сърбия и между България и Гърция са показани не като държавни граници, а като разделителни линии (демаркационни), между окупационните сили [ЦДА, ф. 176 К, оп. 15, а.е. 48, л. 14].

В търсене начин за подобряване на съдбата на българското население, живеещо на присъединените към Албания територии, българската дипломация се опитва да наложи тезата, че макар Италия да ръководи външната политика на Албания, албанското правителство има интерес и трябва да положи грижи за създаване на добри отношения с България и в тази връзка носи своята отговорност. Затова се залага на един потесен контакт с албанските националисти, като премерен опит Италия да стане по-отстъпчива по отношение на българските искания за Западна Македония.

От своя страна, ръководният елит сред албанците смята, че присъединяването на Македония към България би означавало и окончателно присъединяване на Косово към Албания. Поради това водачите на албанската националистическа интелигенция и някои видни лица в Тирана считат, че „между България и Албания би било необходимо да съществуват приятелски и добросъседски отношения от еднакъв интерес за двете страни“. В тази връзка от германска страна е констатирано, че италианските власти в Албания продължават да подхранват и изкуствено да насаждат сред албанците искания за части от Македония, както и да ги плашат с „някакви агресивни български намерения“. Всичко това с цел да не се създадат предпоставки за разбирателство между албанци и българци [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1106, л. 10, 11].

По време на преговорите по границата от италианска страна се настоява за чисто военния характер на демаркационната линия. Негласно това се обяснява с натиска, упражняван от албанското правителство, което желае да остави въпроса за границите открит. Целта на всички тези машинации е уж да се защитят интересите на албанците, като в същото време се задоволят стремежите на Италия за все по-дълбоко проникване в Балканския полуостров и създаване на недоволство сред местното българското население срещу държавната власт в България [ЦДА, ф. 176 К, оп. 15, а.е. 41, л. 2]. На 30 март в Тирана е подписан окончателният протокол за определяне на демаркационната линия между Албания и България. По отношение на Охридското езеро за база е възприето пропорционалното начало. Според генерал Бойдев, по този начин едни бъдещи решения ще изхождат от една благоприятна обстановка [ЦДА, ф. 176 К, оп. 15, а.е. 52, л. 26]. Итало-албанската пропаганда акцентира изключително върху военната страна на споразумението и подчертава, че то не се отнася до бъдещите политически граници на албанската държава. Предназначението му е да определи военно-демаркационната линия между имперската и българската войска. Следователно това е един договор „с технически характер“ [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1190а, л. 12; ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1194, л. 16].

За разлика от тази оценка, българската дипломация отчита факта, че само неблагоприятното развитие по фронтовете кара италианците да възприемат една по-примирителна позиция за демаркационната линия, т.е. ако събитията вземат друг ход, няма да бъде изненада, ако те пожелаят отново корекция на границата [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1194, л. 4–6]. Очакваната промяна в границата след подписването на Тиранското споразумение предизвиква вълна от недоволство сред местните българи. Областният училищен инспектор на Битоля К. Църнушанов в писмо до министъра на народното просвещение дава израз на тези настроения: „Голямата надежда, че ще вървим на запад, за да си възвърнем и другите български места, се счупва за простия българин, който вижда че ние даваме жертви, въпреки че взимаме край брега на Охрид нещичко. Боя се, че нов прилив от българи-бежанци ще започне и ще нанесе нови болки. Ние се стараем да успокояваме с убеждаването, че това е временно положение. Но фактът, че границата се коригира стратегически и се водят на дребно промени, говори на всекиго, че тука има нещо лошо. Не можем да знаем намеренията на външната ни политика. Навярно друго не е било възможно. Ние ще продължаваме да поддържаме вярата в добрия краен изход за нашата народност под ръководството на нашия мъдър Цар“ [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1280, л. 16].

След изменението на военно-демаркационната линия между Македония и Албания, селата Челопек, Орландци, Крушица, Рабежин, Дупя-

ни, Колушино, Пътевец, Св. Врач, Речени и Подусел остават на албанска територия. Веднага срещу българското население, на брой около 5 000 души започват актове на терор. Вследствие на него около 2 500 българи напускат родните си селища. Организацията на българите от Кичевската област, към която принадлежат въпросните села, изпраща до началника на царската канцелария Св. Поменов писмо, с което протестира от името на тамошните българи заради това, че правителството е пожертвало българското население от 10-те села, което е било принудено да напусне домашните си огнища. По нареждане на царя секретарят на царската канцелария Балан препраща това писмо до Б. Филов [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1280, л. 84].

На 21 април делегация от албанските околии: Тетово, Гостивар, Галичник, Кичево, Струга и Дебър, начело със скопския областен директор д-р Раев и придружаващите го Борис Бунев и арх. Б. Огнянов, е приета от министъра на вътрешните работи П. Габровски, а след това и от министър-председателя. Делегацията прави пред Б. Филов обстойно изложение по положението на присъединените към Албания селища, като изтъква, че терорът върху българското население в албанските крайгранични области се е засилил след изменението на българо-албанската демаркационна линия. Пред този терор българското население бяга в Македония. Числото на бежанците след април 1941 се изчислява на 12 000 души. Делегацията настоява пред министър-председателя учредяването на служба за подпомагане на българските бежанци от Албания. Б. Филов обещал да занимае Министерския съвет с въпроса [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1280, л. 84, 85].

На 14 юли 1943 г. генерал В. Бойдев и генерал М. Мондини подписват в Охрид протокол, в допълнение на протокола, подписан в Тирана на 30 март по определяне на демаркационната линия. Решено е от 15 юли войските на България и Италия да започнат заемането на новата демаркационна линия, както е определено в спогодбата. При всички случаи на неразбирателство между двете погранични власти, въпросите ще се отнасят за разрешение към съответните командири на дивизии, като всички се въздържат да създават инциденти [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 988, л. 88, 89]. На 15 юли българската войска начело с генерал Бойдев влиза в село Пещани на Охридското езеро и в останалите села наоколо, които според споразумението с Италия преминават към България. Филов споделил, че България не може да е доволна от тази нова демаркационна линия край Пещани, защото макар селото и да минава към България, все пак остава в Албания район, в който се намират много посеви. За това не се е помислило, когато са водени преговорите. Сега обаче този въпрос стоял на дневен ред. Въобще цялата демаркационна линия не отговаря на националните искания на българите, защото много български краища

остават в Албания. Поради това, положението се смята за едно временно решение и в България са уверени, че ще се стигне до по-добро разрешение в бъдеще [Poslanstvo NDH u Sofiji. Sv. 2, str. 406–407]¹⁶.

Във връзка със събитията в Италия и отражението им в Албания германците веднага реагират със съсредоточаване на войски и военна техника по албано-българската демаркационна линия. Тежестта на политическите и военните интереси на Балканите се измества към Албания и нейното крайбрежие. Именно там се очаква и удара от страна на англо-американските сили, който ще реши политическото и военното положение на Балканите [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1106, л. 150, 151].

Вследствие на хаоса в Албания, положението на българското население зад демаркационната линия става критично. Българите са в недоумение какво да правят и накъде да се обърнат. Албанските административни и общински власти от селата са се оттеглили в Струга, оставяйки целия район в пълно безвластие [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1106, л. 160]. За разлика от българското правителство представителите на бежанските братства от неосвободената част на Македония реагират незабавно. В едно изложение до Адолф Хитлер, подписано от председателите на Тетовско-Гостиварското, Дебърско-Кичевското, Стружкото и Галичко-Реканското братство, както и от представителя на бежанските братства от Гръцка Македония се настоява за справедливо решение на въпроса.

Припомняйки, че след разгрома на Югославия и Гърция, западната част на Македония, с 280 000 жители, в болшинството българи, включваща околиците: Тетовска, Гостиварска, Дебърска, Галичка, Кичевска, Стружка, части от Охридска и Ресенска (Преспанска) е попаднала под властта на албанци, а околиците: Леринска, Кайлярска, Воденска и Енидже-Вардарска с около 400 000 българи са останали под гръцко административно управление, в документа се подчертава, че македонските българи са единственият елемент на сигурност в района. Поради всичко това се иска

¹⁶ Филов споделя още и задоволството си от посещението на Македония. Говори за тежкото положение в Костур и че би било добре българската войска да заеме цяла Южна Македония, която още се намирала под гръцка власт и частично под италианска окупация. Това засега за съжаление било невъзможно, защото трябвало да се вземат предвид гръцкото правителство, германско-италианските отношения на Балканите и италианската чувствителност. Българската войска можела много лесно да окупира този район, който е чисто български. Достатъчно било да се изпратят само малки български отряди, за да се поддържа реда. Българската общественост остро коментирала факта, че българската войска още не влиза в Костур. В Южна Македония живеели под гръцко управление все още около четвърт милион българи. Не само, че в тези райони няма българска войска, но нямало и българска управа, забранени са българските училища и църкви.

бързото въвеждане на българска военна и административна власт в поменатите околии, както и обезоръжаването на всички албанци и гърци андарти. С един такъв акт ще се даде възможност на хилядите бежанци да се завърнат по своите родни огнища [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1197, л. 41]. С капитулацията на Италия през септември 1943 г. проиталианското правителство в Албания е заменено от лица с прогерманска ориентация. Новото албанско правителство набързо обявява „независимостта на страната и освободението от италианската окупация“. Всички стратегически точки в Албания са заети от германски войски, които установяват цялостен контрол на страната [Тодоровски, Гл. 1998, с. 215–216].

След навлизането си в Албания от германска страна са предприети опити за нормализиране на положението в страната. Към българските войски е отправена покана да навлязат отвъд демаркационната линия. В отговор на тази покана на 10 септември 1943 г. български предни постове в Преспанско преминават границата и започват да преследват нелегалните чети, като същевременно обезоръжават някои от италианските постове. В окупираните от българските войски Преспански села владее пълен ред и спокойствие, докато в Стружко безредието продължава и българското население е принудено (понеже не може да се надява на помощ отвън) да се самозащитава и образува контрачети. В Дебърско положението също е отчайващо [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1280, л. 99, 100].

Българското население оттатък демаркационната линия очаква облекчаване на положението си след разширяване на окупационните мерки от страна на България, но с изненада узнава за издадената наредба от германските военни власти, да бъдат оттеглени българските военни подразделения. Това германско нареждане е окачествено от областната дирекция в Битоля като „неуместно“ и в разрез с българските национални интереси. На отправения от българска страна упрек от германска страна е отговорено, че въпросът е политически и зависи от договора за демаркационната линия, подписан от фон Рибентроп и граф Чано, който още е в сила [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1280, л. 101, 102]. След капитулацията на Италия българското население в Македония смята, „че е настъпил благоприятният момент да бъдат присъединени към майката-отечество и ония краища, които още не са включени в границите на българската държава“. Общо е мнението, че не трябва да се изпуска този благоприятен момент за пълното осъществяване на българския национален идеал в Македония [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1197, л. 74–76].

Натискът „отдолу“ за коригиране на границата се засилва. Твърди се, че ако България не премести западната си граница в Македония на бившата албано-югославска граница, самото население би сметнало, че правителството не е обърнало достатъчно внимание на този въпрос, тъй като се носят слухове в Македония, че германците от своя страна са раз-

положени да удовлетворят това искане [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1197, л. 77, 78]. Положението на българското население в неосвободената част на Македония се подлага на цялостна оценка и от редица родолюбиви организации. Всебългарският съюз „Отец Паисий“ настоява за влизане на българските войски в Западна Македония с аргумента, че български войски вече има в други части на бившата югославска държава (Сърбия), където няма българи [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1197, л. 54–56]. Колебанието на българското правителство поражда и някои зловредни слухове, че българските войски вече са изпразнили половината част от Македония. Едновременно с албанската агитация действа и комунистическата, която вече открито изразява претенцията да се създаде от Македония една автономна държава. Като особено силен аргумент комунистите подчертават и обстоятелството, че българското правителство нищо не прави за присъединяване на тези краища, което комунистическите агитатори отдават на слабост и предстоящо пълно разложение на държавата [ЦДА, ф. 176 К, оп. 8, а.е. 1280, л. 104].

На 20 септември 1943 г. регентите заедно с министрите Божилов и Киров, независимо от големите настоявания на някои македонски кръгове да се използва безвластието и да бъдат заети Струга, Кичево и Тетово, решават да се изчака поради опасността от усложнения и за да не се предизвиква Турция. Въпросът за съдбата на българите в Албания се поставя в пряка зависимост от германската политика. Нещо повече, за Филов присъединяването на Западна Македония към България е авантюра, а „външната политика не бива да се диктува от улицата, както това беше в 1913 година“ [Филов, Б. 1990, с. 620–621].

Германската позиция по въпроса за съдбата на българското население в Албания еволюира. На германската легация в София е препоръчано да се въздържа от третирането на този въпрос. Развитието на нещата в Албания са от такова естество, че всяка инициатива от страна на Германия по въпроса за българските малцинства там е изключена. Междувременно от германска страна се настоява българските войски да не влизат в Албания, докато не се изясни положението. Тази позиция е приета от Филов с готовност, зад която прозира нежеланието на българския политически връх за повече ангажменти в Европейския югоизток [NARA, T 120/241, R.5, Fr.181169]. Не желаейки да се ангажира пряко с проблема в Западна Македония българското правителство упражнява натиск в Германия. Подчертава, че дезинтересираността на Германия пред насилията, които се извършват над българите прави тежко впечатление в България и хвърля сянка върху Германия. Изтъква се също, че правителството е поставено в твърде неудобно положение, „тъй като от всички страни му се прави укора, че то не окупира военни областите в Албания, където има българи“ [Дипломатически документи..., 2006, с. 397].

В резултат на настоящите протести на българския министър-председател фюрерът се ангажира с прочистването на района Тетово – Дебър – Струга – Кичево – Гостивар от комунистите и с изграждането на отряди за местна самоотбрана с германска помощ и под закрилата на германските въоръжени сили. Въпреки уверенията, че полага много усилия, за да защити българското население германската комендатура в Струга се ограничава в повечето случаи само с формални и политически интервенции пред албанските власти за станали произшествия. При това положение вината за изселването на българите от Дебър, Дебърско и Кичевско пада изключително върху германското управление и върху неговата слабост, която дебърските албанци успяват да използват в ущърб на българите [NARA, T 120/241, R.5, Fr.181275].

* * *

С капитулацията на Италия, България получава реална възможност да присъедини частите от Македония, които след април 1941 г. са окупирани от италианските войски и стават част от Албания. Страхът от нови ангажименти в Европейския югоизток пречи на българските държавници да осмислят разликата между действията на окупационния корпус в Сърбия и евентуалното присъединяване на Западна Македония с градовете Тетово, Струга, Гостивар, Кичево – райони, в които живее българско население. Коригирана е само границата при Охрид с още два и половина километра, с което българската светиня, манастирът „Св. Наум“ остава в България.

С отпадането на Италия от войната Германия търси нови политически алтернативи за стабилизиране на положението в Европейския югоизток. Правят се опити за максимално използване на всички военни ефективи. На лице е стремеж и за неутрализиране на етническите конфликти в региона, за да се насочи тяхната енергия към отразяването на един евентуален англо-американски десант. В желанието си да осигурят ред и спокойствие в албанското пространство, германските власти приканват албанското население към сътрудничество с уверението, че Албания ще бъде „самостоятелна, независима и голяма държава“. Тези обещания естествено провокират желанието за трайно присъединяване на Западна Македония, като за целта свободно се разпространяват карти с бъдещите граници на Велика Албания, а пред българите се лансира идеята, че за защита на общите интереси е целесъобразно образуването на един блок от държави, състоящ се от Независимата държава Хърватия, България и Албания. На фона на все по-голямата враждебност, с която албанците се отнасят към българското население, живеещо в Албания, такива инициативи са обречени.

С развитието на военната конюнктура активността на правителството в София по отношение съдбата на българското население в Албания постепенно се ограничава на пропагандно и дипломатическо ниво. В докладите, получавани в София продължава да се анализира състоянието на режима в Тирана, опитите на Германия да го стабилизира, както и поведението на опозиционните групировки и тяхната външнополитическа ориентация. Новите моменти в традиционно проследяваните насоки са свързани с отчитане на нарастващия страх за бъдещето на Балканите в навечерието на очертаващата се загуба на войната от Германия.

Политиката на България за отстояване на националните права във Западна Македония в годините на Втората световна война позволява тя да бъде разглеждана през два основни етапа, чиято граница се очертава от капитулацията на Италия и последвалата промяна на германската политика в региона. До лятото на 1943 г. българската политика по отношение на итало-албанските претенции в Македония се движи в рамките на една установена конюнктура. Демонстрират се умереност и дипломатичност в двустранните отношения. Същевременно се предприемат и опити Германия да бъде ангажирана в по-голяма степен с българските желания за задоволително решаване на граничния въпрос. Докато итало-албанската страна неотклонно отстоява предварително заявената позиция и не допуска компромис при двустранното третиране на въпроса. В следващия етап с отпадането на Италия като фактор в региона и с все по-засилващата се германска ангажираност на Балканите, на албанците започва да се гледа като на потенциален германски съюзник, което поставя българската политика по отношение на Западна Македония в друга конюнктура.

Настъпилият дисбаланс в системата на Тристранния пакт, неяснотата както в германските, така и в англо-саксонските и съветските планове за Европейския югоизток провокират неустановеност в региона. От своя страна това довежда до неустановеност и в българската политика, стагнирана от неизвестността за бъдещето на страната и националния въпрос. От лятото на 1944 г. загубата на Македония и поредното ѝ отпадане от националното землище са предрешени. Получила по-голямата част от Вардарска Македония благодарение на германските военни победи България, съвсем естествено при очертаващия се разгром на Третия райх, се връща в изходна позиция. С налагането на нови геополитически реалности в Европейския югоизток България е принудена за пореден път да напусне Македония и да изживее мъката от нерешения национален въпрос.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

Архивни източници и периодичен печат/ Archival sources and Periodicals

ЦДА – Централен държавен архив, фонд 3 К, 176 К, 1503 К. [Tsentrallen darzhaven arhiv, fond 3 K, 176 K, 1503 K.]

NARA – The National Archives and Records Administration of the United States серия Т 120; ролки 238, 241, 2678. [seria T 120; rolki 238, 241, 2678.]

Народен съд, 1944. [Naroden sad, 1944.]

Публикации/ Publications

Белоконски, П. 2000 – Петко Белоконски. Истина по време на война. Пропагандата в България през 1941 – 1944. София: [Атлантис-КЛ], 2000. [Petko Belokonski. Istina po vreme na voyna. Propagandata v Balgaria prez 1941 – 1944. Sofia: [Atlantis-KL], 2000.]

Даскалов, Г. 1999 – Георги Даскалов. Участиа на българите в Егейска Македония 1936 – 1946. Политическа и военна история. София: [Изд. авт.], 1999. [Georgi Daskalov. Uchastta na balgarite v Egeyska Makedonia 1936 – 1946. Politicheska i voenna istoria. Sofia: [Izd. avt.], 1999.]

Димитров, И. 1976 – Илчо Димитров. Българо-италиански политически отношения 1922 – 1943 г. София: Наука и изкуство, 1976. [Ilcho Dimitrov. Balgaro-italianski politicheski otnoshenia 1922 – 1943. Sofia: Nauka i izkustvo, 1976.]

Димитров, П. 1998 – Пламен Димитров. Установяване на българската държавна власт в Скопска и Битолска област през 1941 г. – Военноисторически сборник, № 5, 1998, 66–76. [Plamen Dimitrov. Ustanovyavane na balgarskata darzhavna vlast v Skopska i Bitolska oblast prez 1941g. – Voennnoistoricheski sbornik, 5, 1998.]

Дипломатически документи..., 2006 – Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война. Дневници на Министерството на външните работи в правителствата на Георги Кюсеиванов, проф. Богдан Филев, Добри Божилов, Иван Багрянов, Константин Муравиев (1939 – 1944 г.). Състав. Ц. Билярски, И. Гизенко. София: ИК Синева, 2006. [Diplomaticheski dokumenti pouchastieto na Balgaria vav Vtorata svetovnavoyna. Dnevbitsi na Ministerstvoto na vanshnite raboti v pravitelstvata na Georgi Kyoseivanov, prof. Bogdan Filov, Dobri Bozhilov, Ivan Bagryanov, Konstantin Muraviev (1939 – 1944 g.). Sastaviteli: Ts. Bilyarski. I. Gizenko. Sofia: IK Sineva, 2006.]

Зograфски, Д. 1971 – Данчо Зографски. Македонија 1940 – 1943 год. според някои германски документи. – Гласник, Скопје, № 3, 1971, 51–69. [Dancho Zografski. Makedonia 1940 – 1943 god. Spored nekoj germanski dokumenti – Glasnik, Skopje, 3, 1971, 51–69.]

Митаков, В. 2001 – Васил Митаков. Дневник на правосъдния министър в правителствата на Георги Кюсеиванов и Богдан Филев. София: Труд, 2001. [Vasil Mitakov Dnevnik na pravosadnia minister v pravitelstvata na Georgi Kyoseivanov i Bogdan Filov. Sofia: Trud, 2001.]

Рачев, Ст. 1989 – Стоян Рачев. Хитлеристката агресия на Балканите и България (1941 г.). – Военноисторически сборник, № 2, 1989. [Stoyan Rachev.

Hitleristkata agresia na Balkanite i Balgaria (1941g.) – Voennoistoricheski sbornik, 2, 1989.]

Танев, Ст. 2005 – Стефан Танев. Дневник. София: К & М издателска компания, 2005. [Stefan Tanev Dnevnik. Sofia: K & M izdatelska kompania, 2005.]

Тодоровски, Гл. 1998 – Глигор Тодоровски. Западна Македонија за време на окупацијата (1941 – 1944). Скопје, 1998. [Gligor Todorovski. Zapadna Makedonia za vreme na okupatsijata (1941 – 1944). Skopje, 1998.]

Тошкова, В. 1975 – Витка Тошкова. Българија и Третијат райх (1941 – 1944). Политически одношения. София: Наука и изкуство, 1975. [Vitka Toshkova. Balgaria i Tretiyat rayh (1941 – 1944). Politicheski otnoshenia. Sofia, 1975.]

Филов, Б. 1990 – Богдан Филов. Дневник. София: Отечествон фронт, 1990. [Bogdan Filov. Dnevnik. Sofiya: Otechestven front, 1990.]

Чано, Г. 1992 – Галеацо Чано. Политически дневник 1939 – 1943. София: Призма, 1992. [Galeatso Chano. Politicheski dnevnik 1939 – 1943. Sofia: Prizma, 1992.]

ADAP – Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik (1918 – 1945). Serie D (1937 – 1941), Bd. XII. Bonn, 1964. (ADAP).

Poslanstvo NDH u Sofiji. Diplomatski izvještaji 1941 – 1945. Sv. 1–2. Priredila Nada Kisić Kolanović. Zagreb, 2003.

Verna, Fr. 1985 – Frank Philip Verna. Yugoslavia under Italian rule 1941 – 1943: Civil and military aspects of the Italian occupation. Vol. I. University of California, Santa Barbara, 1985.